

УДК 159.995:34

В. Є. Луньов, наук. кер.
Макіївський економіко-гуманітарний інститут,
відділ юридичної психології

ЮРИДИЧНЕ МИСЛЕННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

В статті розглядаються методологічні та концептуальні інтерпретації юридичного мислення. Аналізуються види та рівні юридичного мислення з погляду вітчизняної та зарубіжної психологічної науки.

Ключові слова: юридичне мислення, види юридичного мислення, рівні дослідження юридичного мислення.

В сучасній теорії права відбувся перегляд позитивістської доктрини, підґрунтям якої було виокремлення офіційних правових регуляторів як основних джерел права. Як визначає М. Ю. Мізулін, «право висловлюється не стільки в законах і інших визнаних державою писаних джерелах, скільки в сукупності проявів мислення, діяльності, думкодіяльності як регулятивної і охоронної компоненти людської поведінки» [10]. Разом з тим виникло розуміння того, що професійне юридичне мислення є головним механізмом формування правової держави.

Процеси розумової діяльності людини складають предмет дослідження в різних областях наукового знання, перш за все, філософії, логіки, психології, когнітології, інформатики і так далі. Не дивлячись на це, безперечним і загальним для всіх є визначення мислення як вищого ступеня пізнання, духовної теоретичної діяльності людини, яка «полягає в цілеспрямованому, опосередкованому і узагальненому віддзеркаленні людиною істотних властивостей і відносин речей, в творчому творенні нових ідей, в постановці проблем і їх вирішенні» [2, 115].

У сфері вивчення мислення вже існує деякий рівень досягнутих результатів, який може сприяти його вивченню залежно від тих або інших наочних областей. Останнім часом з'явилася велика кількість наукових робіт, присвячених розгляду особливостей різних форм або типів мислення: філософського, політичного, економічного, математичного, художнього, інженерного, педагогічного та інших [4, 46]. Підвищення інтересу до різних форм наочного мислення доводиться на кінець ХХ століття, коли виникає ідея необхідності комплексної, міждисциплінарної області науки, що досліджує проблеми інтелектуальної діяльності людини. Проте перш ніж стати предметом аналізу різних прикладних наук, мислення було і залишається предметом філософії і методології. Вважаємо, що дослідження юридичного мислення можливе на трьох дисциплінарних рівнях.

Перший рівень — *філософсько-правовий* — дозволяє виділити загальні особливості понятійно-правового мислення як процесу пізнання права, вивчення ознак останнього, узагальнення його істотних властивостей і характеристик в контексті суспільствознавства і державознавства. Тут дослідження юридичного мислення протікає на основі вивчення історії правових вчень, різних шкіл праворозуміння, політико-правових концепцій.

Другий рівень — *доктринально-теоретичний* — дає можливість виявити особливості професійного або практичного юридичного мислення, яке може розглядатися тільки в площині позитивного права, юридичної практики.

Третій рівень стосується питань соціології права — *буденного або повсякденного юридичного мислення*. Тут можна відзначити такі проблеми, як осмислення права в повсякденному житті, вплив правових уявлень на процес ухвалення рішень пересічною людиною в ході реалізації права, і багато інших. При цьому особливо важливий, на наш погляд, соціокультурний підхід, що дозволяє врахувати ціннісні, ментально-правові аспекти права та правової політики.

Науково-теоретичне юридичне мислення. У класичній теорії пізнання під людським мисленням розумівся пізнавальний процес, в ході якого людина складає думки, тобто міркує, робить висновок, з одних думок виводить інші думки.

Словосполучення «юридичне мислення» в трактуванні діалектичної логіки набуває наступного сенсу: юридичне мислення — науково-теоретичне мислення, що має на меті пізнати сутність права, узагальнити закономірності розвитку правової матерії суспільних відносин, сформулювати поняття права. Саме таке мислення вимагає дослідження, оскільки буденне, ненаукове мислення не може надати об'єктивного і, отже, дійсного знання про право [9, 65].

Як проблему метатеоретичного характеру розглядає юридичне мислення І. Грязін, який вважає, що предметом «філософії права» є «в першу чергу (але не тільки) процес пізнання, що призводить до виникнення, розвитку і відторгненню юридичних формул» [10, 158]. Юридичні формули, згідно Грязіну, — матеріальні форми правового мислення. Це мислення про право в його взаємозв'язку з об'єктивною реальністю складає предмет філософії права, яка, як відзначає І. Грязін, не містить в собі знання про державу і право, а містить знання про їх знання, точніше, про форми, типи даного знання [6].

Найчастіше мислення проявляє себе як наочне у зв'язку з практичною, а не теоретичною діяльністю. Як справедливо вважає А. І. Овчинников, теоретичне мислення не знає в принципах своєї роботи наочного розділення. Незалежно від того, який об'єкт аналізується, теоретичне мислення повинно завжди залишатися абстрактним, понятійним.

Теоретичний рівень юридичного мислення характеризується переважанням раціональних форм правопізнання: правових понять, теорій праворозуміння, трендів правового життя суспільства. Науково-теоретичним юридичним мисленням є активний процес узагальненого і опосередкованого освоєння правової дійсності, що забезпечує розкриття на основі чуттєвих даних її закономірних зв'язків і їх вираз в системі правових абстракцій — правових понять і категорій. Характерною межею теоретичного правового мислення є його спрямованість на себе, внутрішня рефлексія, тобто дослідження самого процесу правового пізнання, його форм, прийомів, понятійного апарату.

Науково-теоретичне юридичне мислення виконує наступні функції: синтетичну — узагальнення і об'єднання окремих правових знань в одну цілісну систему; пояснювальну — виявлення причинних і інших залежностей, різноманіття зв'язків правового явища, законів його походження і розвитку; методологічну — використання методів, способів і прийомів пізнання правових явищ; практичну — узагальнення результатів юридичної діяльності з метою зміни реальної правової дійсності.

Професійне юридичне мислення. У вітчизняній юридичній літературі останніх років поняття юридичного мислення переважно вживається в додатку до дослідження різних проблем теорії права, соціології права, юридичної та соціальної психології. Часто вчені розглядають юридичне мислення як професійне. Це є, на

наш погляд, ознакою необхідності вивчення процесу вирішення правотворчих і правозастосовних завдань, який М. Баранов визначає як переклад знання на мову належного, цільового, практичного юридичного призначення, що є переходом від категоріальної структури науково-теоретичного, професійного або буденного мислення до категоріальної структури практичного правового мислення [10, 158]. Ю. М. Грошевий згадує про соціально-правове мислення — активну форму правосвідомості, процес пізнання соціальної дійсності. Зміст його складають способи вирішення прикладних і теоретичних завдань, що виникають при використанні права в цілях регулювання і охорони суспільних відносин [3, 17].

Відомий фахівець в області порівняльного правознавства А. Х. Саїдов вказує, що «особливості історичного розвитку, система джерел права визначають і так званий образ юридичного мислення», приводячи деякі характеристики останнього у межах романогерманської і англосакської правових сімей [7, 8]. Мова йде про професійне юридичне мислення, сформоване у відповідній правовій традиції. Як справедливо вважає А. І. Овчинников, тут ми виявляємо один з серйозних аргументів на користь соціокультурної складової юридичного мислення.

Проблемі професійного юридичного мислення приділяє увагу В. М. Розін. На його думку, юридичне мислення можна характеризувати як мислення юриста-професіонала і юриста-вченого в сукупності зі світоглядними і ідеологічними установками [7, 8]. Метод В. М. Розіна визначає правове мислення як «зручну» в методологічному плані наукову абстракцію, категорію, що включає різні особливості юридичного пізнання і наукового світогляду.

Слід зазначити, що професійне юридичне мислення в логічному вимірюванні є об'єктом дослідження протягом тривалого часу. Наприклад, чеські дослідники В. Кнапп і А. Герлох вважають, що правове мислення — це мислення, яке «визначено, в першу чергу, своїм предметом, тобто правом». Згідно їхньої позиції, мислення юриста — певний вид професійного мислення, певна область мислення людини, обмежена предметом, задаючим мисленню юриста особливі властивості: раціональність «навмисний недолік емоційності», «його точність» і т. д. [1, 220]. Правове мислення, на думку авторів, використовується в юридичній практиці, а саме — в правотворчості, тлумаченні, застосуванні, правовому вихованні.

На думку Н. А. Гредеськули [2, 115], процес узгодження своєї поведінки з правовими нормами, процес оцінки чужої поведінки, застосування правових норм як у судді, так і у пересічній людини, відбувається в одних і тих же рамках. Для того, щоб право впливало на життя людей, правові норми повинні бути засвоєними та розпізнаними. При зіставленні правових норм з конкретним випадком завжди має місце творчий процес.

Серед досліджень зарубіжних авторів особливо хотілося б відзначити роботу Е. Льові «Введення в правове мислення». Е. Льові стверджує, що «зразком правового мислення є роздуми з використанням прецедентів». Тут мається на увазі процес вдосконалення правової норми з кожним випадком її застосування. Автор також відзначає, що виявлення аналогії в подібних справах — основна проблема правового мислення, «ключовий етап в судовому процесі» [7, 8].

Підхід, запропонований А. Жалінським, розглядає юридичне мислення, з одного боку, як соціально-правове мислення юриста-професіонала, з іншого — як спрямованість в суспільній інтелектуальній діяльності на правове регулювання соціальних відносин з урахуванням нових реалій, понять і так далі. Вчений визначає правове мислення як «інтелектуальну діяльність, що

полягає у вирішенні завдань, пов'язаних з використанням правових засобів для упорядкування суспільних відносин, включаючи подолання злочинності» [5, 59]. Звідси об'єктами соціально-правового мислення у А. Жалінського є: злочинність, її причини і умови, особа злочинця і, нарешті, право і законодавство [9, 65].

Аналізуючи сутність соціально-правового мислення, А. Жалінський визначає його ознаки через змістовний зріз цього феномену, який стає соціально-правовим тоді, коли мислення має як засіб вирішення соціально-правових завдань саме право. «Правовим мислення стає тоді, — указує автор, — коли: а) воно направлено на використання можливостей і цінностей права; б) проектується, пропонується і використовується правові засоби для їх дійсного досягнення; в) враховуються закономірності і властивості права; г) вирішення юридичних мисленневих завдань здійснюється з дотриманням деяких загальнообов'язкових правил» [3, 17].

Проблеми професійного соціально-правового мислення всебічно розглядаються Ю. А. Фроловим. У його дисертаційному дослідженні соціально-правове мислення співробітників органів внутрішніх справ описується як «інтенсивна інтелектуальна діяльність, пов'язана з ситуацією вибору, з вирішенням оперативно-службових завдань або формуванням тієї або іншої активної позиції по відношенню до прийнятого рішення» [10, 158].

Ю. А. Фролов, так само як і А. Жалінський, припускає, що формування і розвиток соціально-правового мислення співробітників органів внутрішніх справ супроводжується істотною переоцінкою ряду соціальних чинників, що впливають на злочинність, саму проблему «управління злочинністю», роль органів внутрішніх справ в житті суспільства у зв'язку з ідеєю соціальної допомоги населенню. Так, масові безлади, озброєні конфлікти, екстремізм не просто результат окремих причин і умов, а наслідок багаторічної відчуженості від влади і власності. Звідси втрата відповідальності за рішення, дилетантська віра в «прості вирішення» проблеми злочинності. Однак словосполучення «соціально-правове мислення» не цілком адекватно передає проблематику професійного юридичного мислення, оскільки припускає соціологічне розуміння права і, відповідно, юридичного мислення.

Професійне юридичне мислення виконує функцію застосування правових норм. Це процес осмислення і конкретизації правових норм, в результаті якого формується висновок про можливість співвідношення тієї або іншої норми з конкретною ситуацією. Можливий, на наш погляд, і інший підхід — антропологічний, такий, що припускає розгляд юридичного мислення як компоненту правової сфери внутрішнього світу людини, інтелектуальну діяльність правосвідомості або особливу форму правосвідомості і не вважає принципово різними проблеми наукового, професійного або буденного правового мислення, вважаючи, що структура в них однакова. Отже логічним є визначення Т. Авакян: «Юридичне мислення — інтелектуальна діяльність правосвідомості, що виражається в пізнанні правових явищ, їх осмисленні, а також виборі і проектуванні моделі реалізації правових норм».

У одному з соціологічних досліджень В. П. Казимірчука і В. Н. Кудрявцевої мова йде про своєрідні закони юридичного і політичного мислення. На їх думку, те, що особа зберігає в своїх соціальних уявленнях і оцінках, завжди реформоване і відібране згідно законам політичного і юридичного мислення [2, 115]. Проте автори умовчують про центральну проблему соціології права: чому в одних випадках людина дотримується правових норм, в інших — їх порушує.

Ю. С. Решетов розглядає реалізацію права як явища ширшого, ніж лише завершуючий етап процесу правового регулювання. Він відзначає, що в процесі реалізації права концентруються результати регулятивної, ідеологічної дії права на свідомість і поведінку учасників реалізації правових норм, яке не укладається в рамки правового регулювання [7, 8].

А. Овчинников вважає, що необхідність в дослідженні правового, або юридичного мислення (їх розрізнення не має великого теоретичного сенсу) викликана існуванням великого пробілу в області знання різних аспектів дії права [5, 59]. Під ним в сучасній літературі розуміють «обумовлену соціально-економічними умовами, потребами і інтересами людей властивість (здатність) права в певному середовищі сприяти інформативному і ціннісно-мотиваційному впливу на особу, спільноту людей. Правове мислення складає важливіший елемент теорії дії права, оскільки саме за допомогою його відбувається сприйняття права, тобто переклад нормативних розпоряджень в соціальну поведінку. Сприйняття права, що грає найважливішу роль у дії права, сприйнятливості правової норми її адресатом — гарантія того, що вона проведе необхідний законодавцеві ефект. Відсутність розробок в області проблем розуміння права призводить до того, що закони і нормативні акти залишаються «правом в книгах». Як справедливо відзначає В. Лапаєва, «Вже назріла необхідність поставити питання про створення в рамках соціології права спеціальної соціологічної теорії пізнання права... Пізнання права — це один з істотних моментів загального процесу соціалізації індивіда, пов'язаного із засвоєнням індивідом соціокультурних цінностей навколишнього середовища» [9, 65].

Для аналізу повсякденного або буденного юридичного мислення доцільно, на наш погляд, виділити в мисленні людини особливу форму інтелектуальної діяльності — соціальне мислення [6]. Останню можна розуміти як інтелектуальну діяльність індивідуальної свідомості, за допомогою якої особа пізнає структуру соціальної дійсності, осмислює і інтерпретує її зв'язки і відносини.

Ціннісна основа соціального мислення цілком і повністю залежить від культурно-історичної сфери буття. Приналежність до певної культури має на увазі, що ми розуміємо значення предметів, ситуацій, дії інших людей відповідно до норм, правил, а кінець кінцем — з цінностями даної культури.

Вважаємо, що правове мислення, як і етичне, є особливою формою соціального мислення. Правове мислення — це, в першу чергу, практичне мислення, що направляє вчинки і дії людей в повсякденному житті.

Цікавий підхід ґрунтовно розроблений П. Барановим і А. Овчинниковим. Вони припускають розгляд правового мислення як особливого роду духовного феномена, властивого всім без виключення членам соціуму, незважаючи на рід їхньої діяльності і не відокремлюючи в цьому плані буденного від наукового або професійного правового пізнання [4]. Даний підхід представляється нам найбільш оптимальним, оскільки в його рамках правове мислення наділяється емоційно-вольовою характеристикою, яку неможливо врахувати при розгляді останнього як теоретичного утворення.

Таким чином, основними моментами активності юридичного мислення в процесі соціально-правової життєдіяльності суб'єкта є випадки, коли останній міркує:

— можна чи ні зробити той або інший вчинок, чи вступає в протиріччя передбачуваний або досконалий вчинок нормам позитивного або бажаного права;

- чи порушила інша людина своїм вчинком правові норми;
- про норму закону — чи вступає в протиріччя ця норма принципам права індивідуальній правосвідомості;
- про свої вчинки з погляду їх відповідності правовим інтересам інших осіб;
- про ситуацію, випадок або ряд подібних випадків;
- як застосувати норму позитивного права до конкретного випадку;
- намагається зрозуміти, засвоїти норму права.

Таким чином, юридичне мислення — інтелектуальна діяльність правосвідомості, що виражається в пізнанні правових явищ, їхньому осмисленні, а також виборі і проектуванні моделі реалізації правових норм. Юридичне мислення аналізується в трьох основних вимірюваннях: філософсько-правовому, або метатеоретичному; теоретикоправовому; соціологічному. Їм відповідають види юридичного мислення: науково-теоретичне; професійно-юридичне, або практичне; повсякденне, або буденне. Така диференціація припускає принципово різні проблеми юридичного мислення на кожному з рівнів. Даний підхід дозволяє чіткіше визначити дисциплінарну приналежність вивчення юридичного мислення.

Література

1. Алексеев С. С. Теория права. — М., 1994.
2. Грязный А. А. Мышление как философско-психологическая проблема // Вопросы философии. — 2003. — № 10.
3. Жалинский А. Социально-правовое мышление и проблемы борьбы с преступностью. — К.
4. Овчинников А. И. Правовое мышление: герменевтический и аксиологический аспекты: Дис... канд. юрид. наук. — Ростов н/Д, 2000.
5. Овчинников А. И. Правовое мышление в парадигме герменевтики. — Ростов н/Д, 2002.
6. Розин В. М. Изучение и конституирование мышления в рамках гуманитарной парадигмы (IV методологическая программа) // Вопросы методологии. — 1997. — № 1–2.
7. Розин В. М. Юридическое мышление в исторической и современной перспективе. — Тольятти, 1996.
8. Славская А. Н. Интерпретация как предмет психологического исследования // Психологический журнал. — М., 1995. — Т. 15.
9. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. — СПб., 1998.
10. Фролов Ю. А. Социально-правовое мышление сторудников органов внутренних дел: Дис... канд. юрид. наук. — Ростов н/Д, 1997.

В. Е. Лунёв, науч. рук.

Макаевский экономико-гуманитарный институт,
отдел юридической психологии

ЮРИДИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Резюме

В статье рассматриваются методологические и концептуальные интерпретации юридического мышления. Анализируются виды и уровни юридического мышления с позиции отечественной и зарубежной психологической науки.

Ключевые слова: юридическое мышление, виды юридического мышления, уровни исследования юридического мышления.

V. E. Lunev, the scientific head
The economic – humanities' institute of Makeevka,
Department legal's psychology

**THE LEGAL THOUGHT: METHODOLOGY AND THE CONCEPTUAL
INTERPRETATION**

Summary

Methodological and conceptual interpretations of legal thought are examined in the article. Kinds and levels of legal thought are analysed from position of domestic and foreign psychological science.

Key words: legal thought, kinds and levels of legal thought.